

9. Катрій Юліан Я. о. ЧСВВ. Пізнай свій обряд! Літургійний рік Української Католицької Церкви. Частина I., Друге Видання / Українська духовна бібліотека. Частина 56. – Нью-Йорк – Рим, Видавництво оо. Василіян. 1982. – 493 с.
10. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров ; [упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай]. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
11. Липський Б. М. Духовність нашого обряду. / Б. М. Липський / – К.: «Філософська і соціологічна думка», Видавництво гуманітарної літератури «Абрис», 1991. – 271 с.
12. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере : вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю. Н. Оборотов. – Одесса : Юридическая литература, 2002. – С. 239.
13. Опольська Н. М. Правова соціалізація дитини як складова процесу розвитку правової свідомості / Н. М. Опольська // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 45. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С. 9–97.
14. Отрощенко В. В. Идеологические воззрения племен эпохи бронзы на территории Украины (по материалам срубной культуры) / В. В. Отрощенко // Обряды и верования древнего населения Украины. Сб. науч. Тр. / АН УССР. Ин-т археологи; РЕД кол. Зубарь В.М. (отв. Ред.) и др. – К. : Наук. думка. 1990. – С. 5–17.
15. Рильський Т. Р. К изучению украинского народного мировоззрения // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. / Т. Р. Рильський. – К.: «Либідь». 1991. – С. 25–52.
16. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 559 с.
17. Яковенко Н. «Чоловік добрий» і «чоловік злий» : з історії ментальних установок в Україні-Русі кінця XVI – середини XVII ст. / Н. М. Яковенко // Mediaevalia Ucrainica : ментальність та історія ідей. – К. : Типографія Лаври. – 1992. Т. 1. – К. : Типографія Лаври. – 1992. – С. 47–91.

УДК 340.12

ЗАКОН ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ДЕРЖАВІ

LAW AS A MEANS OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE STATE

Савенко В.В.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової і новітньої історії
та методики викладання історії
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

У статті проаналізовано взаємозалежність і взаємовплив закону та правосвідомості як факторів соціального регулювання суспільних відносин у межах правової держави. Досліджено особливості формування правовідносин як урегульованої форми суспільних відносин і правосвідомості громадян в умовах громадянського суспільства. Проаналізовано філософські аспекти розвитку суспільних відносин у державі.

Ключові слова: закон, соціальне регулювання, суспільні відносини, правова свідомість (правосвідомість), правова систем.

В статье проведен анализ взаимозависимости и взаимовлияния закона и правосознания как факторов правового урегулирования общественных отношений в условиях правового государства. Исследованы особенности формирования правовидносин как урегулированной формы социальных отношений и правосознания граждан в условиях гражданского общества. Проанализированы философские аспекты развития общественных отношений в государстве.

Ключевые слова: закон, социальное регулирование, общественные отношения, правовое сознание (правосознание), правовая система.

The article analyzes the philosophical aspects of social relations; researches the features of formation of relationships, as regulated forms of social relations and legal consciousness of citizens in civil society; provides the analysis of interdependence of law and legal consciousness as factors of social regulation of social relations within the rule of law; investigates the fundamental principles in formation of public relations upon conditions of legal harmonization of modern society.

Key words: law, social regulation, public relations, legal consciousness, legal system.

Актуальність теми. Люди, перебуваючи в суспільстві, постійно взаємодіють одне з одним. За рахунок цього процесу вони вирішують різні завдання, визначають перспективи власної життєдіяльності. Існуючи в усіх сферах життя суспільства, суспільні відносини надають йому сталого й цілеспрямованого характеру, тим самим забезпечуючи суспільний правопорядок у державі.

Сучасна юриспруденція дедалі частіше звертається до філософського обґрунтування закону як механізму врегулювання суспільних відносин у правовій державі. Чимало аспектів зазначеної проблеми висвітлено в публікаціях О. Дроздова, Г. Мокроносова, Ю. Плетникова й інших авторів, однак деякі істотні питання, серед них питання про визначення

суспільних відносин, юридичну форму суспільних відносин, роль закону в урегулюванні та стабілізації суспільних відносин, все ще залишаються предметом дискусії й потребують подальшого дослідження. Через це розкриття значення закону в урегулюванні суспільних відносин у державі є актуальним напрямом дослідження філософії права.

Мета статті: розкрити зміст понять «суспільні відносини», «правовідносини», «соціальне регулювання», «співвідношення закону і правосвідомості»; здійснити науково обґрунтований аналіз впливу закону на соціальне регулювання суспільних відносин у межах правової реальності соціуму.

З теоретичного боку, питання впливу закону на соціальне регулювання суспільних відносин та правосвідомість і світогляд людини було об'єктом багатьох спеціальних досліджень. Зокрема, тлумаченню понять «суспільні відносини» й «соціальні відносини» присвячені праці О. Дроздова, Г. Мокроносова, Ю. Андрєєва, І. Попової, В. Вирелкіна, В. Хмелька.

Теоретичний контекст закону та його вплив на суспільні відносини, свідомість і світогляд людини досліджували О. Йоффе, М. Строгович, М. Шаргородский, А. Лисюткін, Н. Матузов, А. Малько.

До концепту юридичної природи закону виявляли інтерес П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдье, П. Рікер, В. Нерсесянц, М. Цвік, В. Ткаченко, О. Куціпака, С. Максимова, С. Сливка та ін.

Виклад основного матеріалу. У філософському дискурсі сучасної цивілізаційної проблематики значне місце посідають проблеми сучасного цивілізаційного розвитку, серед основних – наростаюча напруженість між планетаризацією й індивідуалізацією свідомості людей, екзистенційний розрив між видом (людством) та індивідом (людиною), рівнем розвитку науки й рівнем масової культури, доходами заможних і бідних людей (країн) [1, с. 8–9]. У цьому контексті важливого значення набуває процес правового врегулювання суспільних відносин у державі. Специфіку цих відносин можна аналізувати двояко.

По-перше, через визначення характерних властивостей сукупності суспільних відносин як єдиної цілісної системи ідеологічних взаємозалежностей, що, перш ніж скластися, проходять крізь призму свідомості людей. У домарксистській філософії таке тлумачення суспільних відносин було настільки популярним, що нівелювало всі інші, інколи вагомші, характеристики поняття й звелось до аналізу його ідеологічних ознак.

По-друге, через діалектико-матеріалістичний підхід, що дав змогу розглядати систему суспільних відносин як субординовану єдність матеріальних та ідеологічних відносин. Акцентуючи увагу на економічних відносинах як основі життєдіяльності суспільства, К. Маркс стверджував, що ідеологічні відносини – це лише надбудова економічних [2].

Виділення виробничих відносин як головного структурного елемента суспільних відносин надало можливість застосувати при вивченні соціальних процесів у суспільстві загальнонауковий критерій повторюваності і сформуванню поняття суспільно-еко-

номічної формації. Завдяки цьому людська історія почала розглядатися як закономірний природно-історичний процес розвитку суспільно-економічних формацій, в основі соціального регулювання яких «лежать класові інтереси панівного, експлуаторського класу (крім соціалістичного суспільства, де декларувалася відсутність експлуатації)» [3, с. 180–181]. І хоча в деяких галузях соціальне регулювання враховує загальносоціальні інтереси (наприклад, у моральній сфері), все ж за своїм базовим змістом правові норми моралі є нічим іншим як суспільними регуляторами, покликаними забезпечити панування певного класу, його можливість привласнювати додатковий продукт, тримати в покорі експлуатовані соціальні групи, етноси, а також уносити в суспільну свідомість і духовне життя культивовані ним ідеали й цінності.

За діалектико-матеріалістичною теорією, специфіка суспільних відносин зводиться до практичної діяльності людини як основи суспільного життя. Реалізуючись через посередництво історично сформованих типів і форм людської взаємодії, ця діяльність завжди має соціальний характер і тлумачиться як сукупність соціально значимих дій, здійснюваних суб'єктом (суспільством, групою, особистістю) за допомогою різних засобів (економічних, соціальних, політичних, ідеологічних) і в різних сферах і на різних рівнях соціальної організації суспільства, що має на меті певні соціальні цілі та інтереси. Соціально значимість подібні дії набувають лише у випадку, коли особа, група або суспільство загалом ставлять перед собою цілі й активно беруть участь у їх реалізації [4, с. 112–113].

Основою розвитку й ефективного функціонування суспільно-економічної формації є система соціальних зв'язків у її межах. Усі вони певною мірою впорядковані, організовані за допомогою етичних, релігійних та інших соціальних норм. При цьому значна частина з них, не втрачаючи свого фактичного змісту (економічного, політичного, сімейного, майнового тощо), регулюється нормами права. У такий спосіб держава за допомогою законів не лише прискорює розвиток суспільних відносин, а й ураховуючи їх первісний характер, дає простір для вияву позитивних начал, стримує негативні й застарілі зв'язки і процеси в них. Отже, право та закон як вияв його юридично задекларованих норм і положень є регуляторами й стабілізаторами суспільних відносин. Цей тип суспільних відносин називається правовідносинами.

Найбільш поширене визначення правовідносин характеризує їх як різновид урегульованих суспільних відносин, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що охороняються й гарантуються державою [5]. Право «всього суспільства» в цьому контексті є правом окремої держави, сукупністю юридичних феноменів, які, на думку Ж.-Л. Бержеля, перебуваючи в межах одного й того самого простору, на одному й тому самому етапі розвитку суспільства, пов'язані одне з одним солідарними відносинами, що утворюють цілісну правову

систему [6, с. 300–301]. Такий погляд на проблему зумовлює тлумачення будь-якої правової системи як цілісного комплексу, конститутивні елементи якого пов'язані між собою відносинами, характерними ознаками яких є абсолютність і взаємозалежність усіх компонентів.

Межі впливу юридичної системи знаходяться більше в людському, ніж у географічному просторі (кочівники, не маючи території, можуть мати юридичну систему). Юридичні системи наддержавного, державного й внутрішньодержавного рівнів можуть співіснувати і змагатися в ньому, створюючи власний тимчасовий вимір, трансформація у площину якого зумовлює потребу в поглибленому вивченні напрямів і модальностей їх еволюції, а також налагодженні зв'язків цієї еволюції з іншими соціальними змінами [6, с. 300–301].

Отже, будь-які правові відносини є суспільними, але не всі суспільні відносини є правовими. Правові відносини виникають на основі норм права, проте межі дії права не є абсолютними, визначеними назавжди. Умови змінюються, і те, що в один часовий контент регламентувалося законом, в інший – перестає бути його об'єктом. Правові відносини – явище складне для реального сприймання, їх не можна побачити чи сприйняти органами чуттів. Насправді ми можемо лише спостерігати конкретну поведінку людей, наприклад поведінку продавця й покупця, які, взаємодіючи, реалізують власні передбачені цивільним законодавством суб'єктивні права та інтереси. Правовідносини виникають у конкретній поведінки суб'єктів правовідносин (громадян, організацій, підприємств тощо).

Рівень правовідносин у суспільстві напряму залежить від правосвідомості людей. Правосвідомість є формою суспільної свідомості, сукупністю світоглядів, ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп, класів до права, його мети, законності, правосуддя, а також їх уявлення про те, що є правомірним і що є неправомірним. Предмет правосвідомості в цьому випадку, збігаючись із об'єктом, розчиняється в останньому та фокусується на окремих речах і явищах, представлених зовнішнім світом та звернених як «назовні», так і «всередину»[7]. Це означає, що свідомість передбачає усвідомлення суб'єктом власної соціальної ролі, а правосвідомість виявляє його ставлення до навколишньої правової дійсності й ґрунтується на інформації, яку він повинен усвідомити. З огляду на це, вплив закону на свідомість і світогляд людини можна розглядати як джерело формування самого суспільного життя. Останнє, ґрунтуючись на суспільних відносинах як формі взаємодії індивідів між собою у процесі формування, обміну й розподілу матеріальних благ, передбачає формування системи правовідносини як підґрунтя правової дійсності та правового закону.

Вплив закону на механізм формування свідомості й правосвідомості індивіда напряму залежить від ефективності та результативності загального механізму правового регулювання суспільних відносин. Першоджерелом правової матерії в цьому разі є нор-

ми права. На їх основі держава в особі компетентних органів закріплює права й обов'язки окремих суб'єктів, забезпечує правовідносини між ними. Основою правовідносин при цьому є правосвідомість суб'єктів права, носієм якої є не лише окрема особистість, а й громадські об'єднання, політичні партії, державні органи та посадові особи, юристи-практики, суспільство загалом. Правосвідомість у цьому випадку відображається в оцінюванні та ставленні цих суб'єктів до права загалом (юридичної практики, поведінки (діяльності)) й суб'єктів правовідносин зокрема.

Оскільки будь-яка правова діяльність неможлива без усвідомлення та керування суб'єктами права своїми діями, то правосвідомість виявляється на всіх етапах правового регулювання і впливає на функціонування практично кожного елемента правової системи [8, с. 785]. Когнітивна складова правосвідомості, представлена сукупністю правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відображають теоретичне (наукове) осмислення суб'єктами права механізму утворення, правового розвитку й правового урегулювання правових режимів, суспільних відносин у них та обґрунтовують необхідність сприймання чинного права в усій багатоманітності його виявів (право, правові відносини, правова поведінка або діяльність, практика реалізації права тощо) як об'єкта пізнання правосвідомості. Через це легітимність прав і законів визначається не лише їх юридичним декларуванням, а й внутрішнім сприйняттям тією чи іншою спільнотою людей. Іншими словами, правосвідомість виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під якою прийнято розуміти входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних надбань суспільства.

З огляду на це правосвідомість можна розглядати як одну з головних функцій правового регулювання – засобом ідеологічного впливу на суспільні відносини в державі, що, з одного боку, передує праву, оскільки є вираженням волі суспільства або певної його частини, а з іншого – є засобом його обґрунтування, застосування й дотримання.

Регулювальна дія права на суспільні відносини полягає в тому, що воно у своїх нормах конструює модель обов'язкової або дозволеної поведінки суб'єктів цих відносин. Це виражається в наданні одним суб'єктам суспільних відносин певних прав і в накладанні на інших певних обов'язків, пов'язуючи їх тими самими взаємними правами та обов'язками.

При цьому можливості права в регулюванні суспільних відносин не свавільні й не безмежні. Із феноменологічних позицій правове регулювання породжується виявами зовнішньої активності людини – так званого акту екстерналізації – змінами в соціальному середовищі, за яких вияв зовнішньої активності набуває оформленого вираження. Правове регулювання в зазначеному розрізі включає в себе діяльність конкретних суспільних груп, координує суб'єктів, визначає характер процесу, організовує

власне функціонування тощо. Виходячи з цього, можна припустити, що природно-правова категорія правового впливу та позитивно-правова категорія закону утворюють основу структури механізму дії права. За висловом А. Венгерова, розуміння права несе в собі теоретико-прикладну програму дії. В історії право в тій чи іншій послідовності й у різних суспільствах пов'язувалося з рівністю, справедливістю, силою, божественною чи державною волею, природними умовами життєдіяльності людини, законодавством, класовою волею. Тому хоча правознавці й погоджуються з нормативною природою права, його зміст історично несе в собі значне гуманістичне навантаження та відображає закономірності формування всієї системи праворегулювання [9, с. 395].

Структура механізму дії права охоплює управлінсько-соціальні системи (механізми державного й соціального управління, норми права); соціальні чинники (соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-демографічні, ситуаційні); ретрансляційні системи (інформативні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні); регульовані соціальні системи (особистість, група, колектив, суспільство) і, як результат, правомірну та соціально активну поведінку [10, с. 93]. Зміст правової форми дії закону виявляється у здатності врегульовувати правовідносини завдяки встановленню правового статусу осіб, тобто наданням відповідним категоріям певних прав і визначенням для них кола обов'язків.

Проблема дії закону як засобу правового регулювання суспільних відносин у державі тісно пов'язана із проблемою соціального контролю – особливого механізму регулювання поведінки та підтримання суспільного порядку, який надає можливість зберегти традиції, звичаї, норми моралі, відтворити соціальні відносини в межах нормативної системи, усталеної

в суспільстві. Нормативно обмежуючи життя своїх членів, група здійснює контроль за тим, щоб ніхто не відхилявся від установлених правил [10, с. 95]. Поняття соціального контролю пов'язане з поняттям дії закону не випадково. Це підтверджується як мінімум тим, що й соціальний контроль, і дія закону характеризується двокомпонентною структурою та здатністю не лише регулювати механізми поведінки, а й підтримувати суспільний порядок у державі. При цьому перше здебільшого відбувається на основі другого. У такий спосіб закон, пронизуючи сфери соціальної системи, набуває здатностей універсального регулятора всього, що має значущість для права. Цінність дії закону в цьому сенсі виявляється як результат його ефективності й відповідності вимогам суспільного життя, його перманентному перебігу та нестримній динаміці.

Дія закону, що виявляється у взаємозв'язку правового впливу та правового регулювання, являє собою злагоджений механізм, який зазнає різних суб'єктивних впливів, проте постає ядром правового життя, установлюючи його межі. Цей процес неможливий як без природно-правових цінностей, зокрема правових принципів, так і виключно юридичних засобів – норм права, правовідносин, актів реалізації права.

Висновки. Отже, функції права й закону виявляються у здатності організувати та інтегрувати ціннісні структури суспільних відносин. Через це можна говорити про необхідність використання широкого набору оцінних складових з усіх сфер, що є виявом аксіологічної функції правового регулювання життя соціуму. У цьому сенсі важлива роль відводиться правовій соціалізації особи, що відбувається переважно через привласнення нею принципів правосвідомості і традицій правової культури соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мантатова Л.В. Стратегия развития: Ценности новой цивилизации / Л.В. Мантатова. – Улан-Удэ : Издательство ВСГТУ, 2004. – 242 с.
2. Хамелко В.Є. Найзагальніші особливості суспільних відносин / В.Є. Хамелко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua>.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права : [учебник для юридических вузов] / А.Б. Венгеров – 3-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
4. Осипов Г. В. Социология. Основы общей теории / Г.В. Осипов – М. : Норма, 2003 – 912 с
5. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер. – 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_.
6. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бергель – М. : Nota Bene, 2000. – 576 с.
7. Коробка В.М. Правовий світогляд і близькі до нього ментальні феномени: порівняльно-правовий аналіз на основі співвідношення / В.М. Коробка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://pravoznavec.com.ua>.
8. Пінська О.С. Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура / О.С. Пінська // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 784–788.
9. Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М. : Новый юрист, 1998. – 540 с.
10. Настасьяк І.Ю. Соціологія права / І.Ю. Настасьяк. – Львів : ПАІС, 2008. – 196 с.